

המדרשה לחינוך גופני וראשית הכשרת המורים לחינוך גופני בארץ ישראל ובמדינת ישראל

חיים קאופמן

תקציר

עם תחילת ההתיישבות הציונית בארץ ישראל ותחילת החינוך העברי נחשב החינוך הגופני אחד האמצעים לביסוסו של האתוס של "היהודי החדש" בארץ ישראל. למרות חשיבותו של האתוס סבל החינוך הגופני מקשיים רבים בהחזרתו לבית הספר, ואחד המרכזיים שבהם היה הכשרת מורים מקצועיים שלמדו מקצוע זה. מטרתו של מאמר זה היא לסקור את שלבי ההתפתחות הראשוניים של תהליך הכשרת המורים לחינוך הגופני בארץ ישראל ובמדינת ישראל כמו גם את צעדיה הראשוניים של המדרשה לחינוך הגופני, מהתקופה שפעלה במחנה יונה בתל-אביב ועד למעבר שלה למכון וינגייט. המאמר בוחן כמה ציוני דרך מרכזיים בתהליך הכשרת המורים לחינוך הגופני: הקמתה של המחלקה להכשרה גופנית, הקורסים הראשוניים של הכשרת מדריכים לחינוך הגופני, תכנית לימודים חד-שנתית להוראת החינוך הגופני ותכנית הכשרה דו-שנתית. המאמר מציג גם את שיקולי הדעת של קובעי מדיניות ההכשרה בחינוך הגופני בניסיונותיהם למנף את תהליך הכשרת המורים בתחום בארץ ישראל ובעשור הראשון להקמת המדינה.

תאריכים: הכשרת מורים, החינוך הגופני, המדרשה לחינוך גופני, מכון וינגייט.

החינוך הגופני (בעבר כונה המקצוע: התעמלות) החל בארץ ישראל עם הקמתם של בתי הספר המודרניים בסוף המאה ה-19. הראשון שבהם היה בית הספר "למל" בירושלים, שנוסד בשנת 1856, ואחריו נכנס מקצוע התעמלות בצורה מינורית לבתי הספר של חברת "אליאנס" (כ"ח) (של יהודי צרפת) ו"עזרה" (של יהודי גרמניה) הלא ציוניים, שראו כתכליתם להפוך את היהודים ל"פרודוקטיביים" בחברה הסובבת אותם. המפנה ביחס לחינוך הגופני חל עם תחילתה של ההתיישבות בעלת המניעים הלאומיים בארץ ישראל משנת 1882. החינוך הגופני הפך להיות חלק ממערכת אידאולוגית ערכית של יצירת הדימוי היהודי החדש, הספורטאי, הלוחם ואיש האדמה בארץ ישראל. באספת היסוד של הסתדרות המורים שהתקיימה בשנת 1903 נקבע כי החינוך הגופני הוא "דבר גדול ונחוץ מאוד", ונקבע כי "יש לקבוע חוקים בנוגע לטיולים והתעמלות ולהשתדל כי יקנו כל הכלים לכך".¹ למרות מקומו המרכזי של החינוך הגופני בהגדרת יעדי החינוך של הסתדרות המורים היה קושי רב בהקניית המקצוע בבתי הספר. המקצוע נתפס בעיני ההורים כבזבז זמן. הוא היה בעל דימוי נמוך ואפילו מסוכן בגלל מקרי פציעות בשיעורים. לא היו מתקני ספורט מתאימים לשיעורים, ומעל לכול – לא היו מספיק מורים מקצועיים שילמדו מקצוע זה בבתי הספר, ובמה שנוגע לעניינו של מאמר זה: לא היו גם מוסדות הכשרה מתאימים שיכשירו מורים למוסדות החינוך העבריים.

המורים העבריים הראשונים

המורים הראשונים שהורו את המקצוע בבתי הספר היו מורים כלליים שלימדו את החינוך הגופני כמקצוע נוסף בלא שהוכשרו לכך במיוחד. הראשון שבהם היה ישעיהו פרס, שלימד בבית הספר למל משנת 1894, והשני היה היינריך לווה מראשי התנועה הציונית בגרמניה וממקימי "בר כוכבא" ברלין, שהורה בין היתר את מקצוע ההתעמלות בבית הספר "אליאנס" ביפו שנה לאחר מכן. ברוב בתי הספר העבריים הורו את ההתעמלות מחנכים בעלי מודעות לנושא (אך כאמור, ללא הכשרה), והוראתם התמצתה בעיקר בתרגילי סדר, התעמלות חופשית בחצר ולעתים בטיפוס על מתקנים ממוטות וחבלים. המורה המקצועי הראשון בארץ ישראל היה אברהם צבי גולדשמיט, שהוכשר בהולנד בשיטת ההתעמלות הגרמנית, ומשנת 1904 החל להורות בבית הספר למל ובד בבד בסמינר למורים של חברת "עזרה". גולדשמיט הורה את מקצוע ההתעמלות עד מלחמת העולם הראשונה ולאחר מכן פרש מסיבות שונות.²

מי שהטביע את החותם העיקרי והמובהק ביותר על החינוך הגופני בארץ היה צבי נשרי (אורלוב), שנבחר להורות התעמלות בגימנסיה הרצליה ביפו בשנת 1906. נשרי נבחר בעיקר בגלל כישוריו הגופניים וניסיונו כחייל בצבא הצאר, ואת הכשרתו המקצועית הממשית הוא קיבל בעבודתו כמורה. בחופשת הקיץ הראשונה שלו הוא יצא להשתלמות באוניברסיטת ברן שבשווייץ ובמועדוני התעמלות שונים בברלין, שם הוא רכש גם ספרים מקצועיים ראשונים בתחום. בשנת 1911 יצא נשרי להשתלמות נוספת שתכליתה הייתה ללמוד את השיטה השוודית נוסף על השיטה הגרמנית שבה השתלם קודם לכן. הוא השתלם בברן, בשטוקהולם ובמכון הממלכתי להתעמלות בקופנהגן (Statens Gymnastic Institute), המכון המרכזי באירופה להכשרת מורים באותם ימים.

לאחר שנשרי הפך למורה מיומן ומשכיל הוא תרם תרומה פדגוגית רבה להוראת המקצוע בארץ ישראל. בשנת 1913 הוא יזם, בשיתוף עם הסתדרות "מכבי", הוצאתן לאור של החוברות המקצועיות הראשונות להתעמלות – "שיעורי התעמלות" – ובד בבד הוציא לאור חוברת על כדורגל. נשרי וגולדשמיט פרסמו במשותף באותה השנה (בעריכת ועד הלשון העברית) את מילון מונחי ההתעמלות, שהכיל 178 מונחי התעמלות חדשים בעברית, ולאחר מכן (1970) את הלקסיקון למונחי החינוך הגופני. בשנת 1926 יזם נשרי את הקמת ארגון מורי ההתעמלות בתוך הסתדרות המורים, שהוקם שנה לאחר מכן. ב-1938 הוקם אף ארגון המורים הפרטיים לתרבות הגוף (שהכיל ברובו מורות) שפרש מארגון מורי ההתעמלות.³ בגלל מצבו של המקצוע קיבלה על עצמה הסתדרות המורים – מלבד המטרות המקובלות של איגוד מקצועי – גם יעדים פדגוגיים שתכליתם סיוע להכשרת המורים: כתיבת ספרות מקצועית, תרגום ספרות מקצועית מחו"ל לעברית ורכישת ספרים מחו"ל.⁴

הכשרת מורי ההתעמלות

בשנת 1936 היו בבתי הספר העבריים כ-100 מורים שהורו את החינוך הגופני בבתי הספר, אבל רק 30 מהם היו בעלי הכשרה מקצועית. בשנת 1938 כבר היו 42 מורים מקצועיים וזאת לאוכלוסיית תלמידים שמנתה כ-40,600 תלמידים.⁵ כשאנו בוחנים כיצד הוכשרו המורים באותה התקופה עולים שלושה מקורות הכשרה:

א. מורים ארץ-ישראלים שהוכשרו בדנמרק. ההשתלמות המקצועית של המורים שלימדו בארץ ישראל הייתה בעיקרה במכון הממלכתי להתעמלות בדנמרק, שבו הוכשר צבי נשרי בשנת 1911, וכן בבית הספר להתעמלות באולרוף (Ollerup Gymnastic Højskole). לפני מלחמת העולם הראשונה נסע ללימודים בדנמרק בנימין סלור, ממקימי מכבי פתח-תקווה. בגלל המלחמה הוא לא שב לארץ התאזרח בדנמרק והפך בפועל לאיש הקשר שבין המכון בקופנהגן לבין הסטודנטים שהגיעו לשם ללימודים. התלמידים הארץ-ישראלים התקבלו ללא תשלום ונהנו שם מיחס אוהד. הלימודים במכון נמשכו שנה אחת, והתלמידים הארץ-ישראלים למדו בשנה זו עם בוגרי בית המדרש למורים או סטודנטים מהמחלקה להתעמלות של מכללת קופנהגן, שלהם הייתה זו שנת התמחות. ראשוני הנוסעים לדנמרק ללימודים אחרי מלחמת העולם הראשונה היו צבי נשרי, דוד אלמגור והינדה ויהושע אלוף. עד 1939 למדו בדנמרק כ-40 מורים מארץ ישראל, ורובם נקלטו בבתי הספר בארץ ישראל בסיום לימודיהם. העובדה שרוב ההכשרה הייתה בדנמרק, שם נלמדה שיטת ההוראה הסקנדינבית, תרמה אף ליצירת אחידות בשיטות הלימוד בבתי הספר בארץ.⁶

ב. מורים עולים. בשנות העשרים והשלושים של המאה ה-20 הגיעו לארץ ישראל כ-300,000 עולים, ובקרבם גם מורים לחינוך הגופני שחלקם נקלטו בבתי הספר בארץ, ומיעוטם אף השתלבו בהנהגת אגודות הספורט והטביעו את חותמם על התפתחות החינוך הגופני והספורט בארץ ישראל המנדטורית ובמדינת ישראל. דוגמאות הראויות לציון הם עמנואל גיל שעלה מליטא, ברוך בג שעלה מלטביה, שניאור צורי שעלה מרוסיה, אהרון דולק עמישב שעלה מפולין, וראויים לציון גם עולים רבים שעלו ממרכז אירופה בעקבות עליית היטלר לשלטון, כמו מיכאל גלזל, חנה טומשסקי ושלומית בוכרד, שהורו בבית הספר הראלי בחיפה.

ג. השתלמויות למורים בארץ ישראל. חלק נכבד מן המורים שהורו התעמלות בבית הספר היו מורים לא מקצועיים שהכשרתם ניתנה להם במסגרת קורסי השתלמויות שונים. הקורס הראשון היה בזיכרון יעקב בשנת 1912. הייתה זו השתלמות מורים כללית שאורגנה על ידי מרכז הסתדרות המורים והאגרונום אהרון אהרונוסון (לימים, מקים המחותרת ניל"י). ההשתלמות ארכה חודש ימים והשתתפו בה כ-70 מורים, ובמסגרתה ניתנו 20 שיעורים להתעמלות על ידי צבי נשרי. שנה לאחר מכן הייתה ביפו ביזמת צבי נשרי השתלמות נוספת בת שלושה ימים, שהוקדשה רק להתעמלות והשתתפו בה קרוב ל-100 מורים.

הקמת ארגון מורי ההתעמלות ב-1927 הביאה לארגון קורסים נוספים: בשנת 1927

אורגן קורס ראשון למורים כלליים בניהול יהושע אלוף בתל-אביב בהשתתפות 22 מורים ו-10 מורות, וב-1930 ניהל אלוף קורס נוסף בתל-אביב, שבו השתתפו 18 מורים ו-6 מורות. הקמת הפיקוח לחינוך הגופני ב-1938 והמחלקה להכשרה גופנית שנה לאחר מכן הרחיבה את השתלמויות המורים. לדוגמה, ב-1938 קוימה השתלמות אחת למורים מקצועיים ונלמדו שני קורסים לחינוך הגופני במסגרת השתלמות למורים כלליים מטעם הסתדרות המורים.⁷

המחלקה להכשרה גופנית

עד סוף שנות השלושים של המאה ה-20 לא הייתה הפעילות הגופנית בארץ ישראל ממוסדת במישור הלאומי ולא הייתה בפיקוח ובמרותו של הוועד הלאומי. כל ארגון ספורט פעל על פי דרכו ולא הייתה כל הכוונה ואחידות בכל תחומי הפיקוח על החינוך הגופני בבתי הספר והכשרת המורים, והטיפול בהכשרת המורים נעשה בפועל על ידי ארגון מורי ההתעמלות. בשנת 1930 נעשה ניסיון יישובי ראשון להקים מוסד מרכז לתרבות הגוף בארץ ישראל עם הקמתה של "המועצה לתרבות גופנית" בראשותם של הנרייטה סאלד ואברהם קצנלסון (ניסן). המועצה לא הטביעה כל חותם ופסקה לפעול בעיקר עקב חוסר יכולתה לפשר בין אגודות הספורט של מכבי והפועל.⁸ ארגון מורי ההתעמלות לחץ על מחלקת החינוך של הוועד הלאומי למנות מפקח מיוחד לענייני החינוך הגופני בבתי הספר. לחץ זה נשא פרי – אם כי לא רב – כשיהושע אלוף מונה בשנת 1935 לתפקיד של מדריך ארצי זמני. בשנת 1938 הוא מונה בחצי משרה למפקח, ושנה לאחר מכן כבר הוקמה המחלקה להכשרה גופנית של הוועד הלאומי.⁹

המחלקה להכשרה גופנית הוקמה ביוני 1939 והייתה כפופה למחלקת הבריאות של הוועד הלאומי.¹⁰ הנהלת המחלקה מנתה את אברהם קצנלסון כנציג הנהלת הוועד הלאומי, עמנואל סימון מנהל המחלקה, ברוך בג כמזכיר המארגן שלה ויהושע אלוף כמפקח על החינוך הגופני בבתי הספר. עם ייסודה קבעה לעצמה המחלקה כמה יעדים, והראשון שבהם היה "הכשרת מורים, מדריכים, ומארגנים לספורט, למשחקים ולחינוך גופני בבתי הספר, בארגוני הספורט ובתנועות הנוער". יעדים נוספים היו בין היתר עידוד הכשרה גופנית של מבוגרים במחנות נופש ומרכזי ספורט, הקמת מתקנים, פרסום ספרות מקצועית, פעילות הסברה לחשיבות הספורט והחינוך הגופני וניהול מבחני כושר.¹¹

מימוש היעד הראשון – הכשרת מורים – היה נקודת מפנה בכל האמור בהכשרת המורים בארץ ישראל. סגירת שערי ארץ ישראל בעקבות הספר הלבן ומלחמת העולם השנייה, חוסר היכולת לשלוח מורים לדנמרק ולצד אלה הגידול הרב ביהודי ארץ ישראל¹² הולידו את הצורך הרב במורים לחינוך הגופני והביאו את המחלקה לארגן פעילות של הדרכת מורים ענפה. זמן קצר לאחר הקמת המחלקה היא קיימה שני קורסים למדריכי חגים (חינוך גופני מוגבר שהונהג באותם הימים ביזמת בית הספר הראלי בחיפה ותכליתו הייתה חינוך טרום-צבאי). בשנת 1939 כבר היו שבעה קורסים להכשרת מורים. בשנים הבאות החלה ההדרכה

להתמסד וכללה קורסי מדריכים לאלה שפעלו בתנועות נוער וספורט וקורסים למורים, שבהם נעשתה הבחנה בין מורים כלליים שלימדו גם התעמלות לבין מורים מקצועיים להתעמלות. קורסים נוספים היו קורסי "שינון", שנועדו לאפשר למורים ולמדריכים שלא סיימו את לימודיהם (לרוב עולים) להשלים את ידיעותיהם לצורך קבלת הסמכה. ההזדרכות של המחלקה התקיימו בעיקר בכפר ויתקין ובעין חרוד, ובשנים 1939-1945 הכשירה המחלקה בדרך זו 849 מורים ומעל 700 מדריכים.¹³ נוסף על קורסי ההדרכה השונים ניסתה המחלקה כבר ב-1940 ליזום הקמת מרכז לאומי להכשרת מורים בארץ ישראל. החלטה ברוח זה נתקבלה כבר בשנת 1940¹⁴ ובאותה השנה נעשה גם הניסיון הראשון למימושה.

הניסיון להקמת מדרשה בכרמל

ביזמת ארתור בירם מנהל בית הספר הראלי בחיפה הועמד לרשות המחלקה בניין בן שתי קומות, וסוכם כי יתקיים בו קורס הכשרה בן שנתיים למורים לחינוך הגופני (ושלוש שנים לעולים חדשים). מאיר מרט, מורה בבית הספר הראלי, מונה יועץ לענייני תכנית הלימודים. בגלל הצורך המידי במורים לחינוך גופני הוחלט בסופו של דבר כי משך הלימודים יהיה שנה אחת, ויתקבלו אליו עשרים עד שלושים חניכים מ"בני הארץ" (כלומר, לא עולים) מעל גיל 17. להחלטה זו היו מסתייגים רבים, ובעקבות דיון במועצת ארגון מורי ההתעמלות שהתקיים בספטמבר 1940 הוחלט לשלוח תזכיר לוועד הלאומי, ובו נאמר כי לשנת לימודים אחת יש לקבל רק כאלה שהם בעלי הכשרה פדגוגית מתאימה, והובעה הסתייגות מכך שרק גברים ילמדו בקורס ומחויב הבוגרים לעבוד שנה נוספת בכל מקום שהמחלקה תמצא לנחוץ. בדצמבר 1940 דיווחה המחלקה להכשרה גופנית כי 60 איש הגישו את מועמדותם ללימודים, אך בהמשך הדיווח נאמר כי פתיחת המכון נדחתה לפי שעה לאחר דיון עם המוסדות הלאומיים. העובדה כי שטח בית הספר הראלי נתפס על ידי הצבא הבריטי סתמה כנראה את הגולל על תכנית זו.¹⁵

בשנת 1940 ניסה גם קיבוץ גלעדי להקים בית ספר לחינוך גופני ע"ש חיים ציפורי, מדריך לחינוך הגופני בן המשק שנהרג בהגנת משמר הירדן, ופנה למחלקה להכשרה גופנית לשם כך. תכנית זו לא באה מעולם לכלל מימוש.¹⁶ בשנת 1942 אישר הוועד הלאומי באופן עקרוני הקמת "מרכז הדרכה להכשרת מורים ומדריכים" אך לא נמצא לכך תקציב. ההחלטה להקמת מכון התקבלה רק בשנת 1944 לאחר נפילתו בקרב של אורד וינגייט בהתרסקות מטוסו מעל בורמה ב-23 במרס בשנה זו, בקרב נגד יפן. וינגייט ("הידיד") היה מקורב מאוד ליישוב היהודי בשנת 1938 בתקופת המרד הערבי ותרם רבות לעיצוב תורת הלחימה של ארגון "ההגנה". בישיבת המחלקה להכשרה גופנית של הוועד הלאומי שהתקיימה ב-6 באפריל 1944 דיווח אברהם קצלנסון כי "בישיבת הנהלת הוועד הלאומי, שאליה הגיעה הידיעה על מותו הטראגי של גנרל וינגייט הובע רצון להנציח את זכרו על-ידי מפעל מתאים. נתקבלה הצעה שעל שמו יוקם המכון לחינוך גופני למורים ולמדריכים בארץ-ישראל", ובמברק ששלח הוועד הלאומי ב-2 באפריל 1944 למיניסטריון המלחמה בלונדון נאמר בין היתר כי "כהוקרה לזכרו של הגנרל א.צ. וינגייט, אשר נפשו הייתה קשורה בנפש מפעלנו

בארץ, ואשר שירת את הישוב בימי מבחן ומסה, החליטה הנהלת הוועד הלאומי להקים בארץ מוסד עליון לחינוך גופני אשר יישא את שמו.¹⁷

הקורסים הראשונים להכשרת מורים

הקורס השנתי הראשון

הצורך הדחוף בהכשרת מורים הביא את המחלקה להכשרת מורים ליזום גם קורס שנתי ראשון להכשרת מורים בארץ ישראל. בשנת 1944 החליטה המחלקה להכשרה גופנית לארגן לראשונה קורס שנתי להכשרת מורי התעמלות. במכתב חוזר שפורסם ב-10 בספטמבר 1944 על ידי המחלקה להכשרה גופנית נאמר בין היתר כי "מפעל חשוב זה פותח דף חדש בהתפתחות החינוך הגופני בארץ. זו הפעם הראשונה שבארץ נפתח קורס יסודי להכשרת מורים בחינוך הגופני... אנו אמונה שקורס זה ישמש אבן פינה לבית הספר לחינוך גופני על שם הגנרל א. וינגייט, שעל הקמתו הכריזה הנהלת הוועד הלאומי".¹⁸

למרכז הקורס הראשון מונה חיים ויין, שניהל בהמשך את כל הקורסים להכשרת מורים עד שנת 1960. ויין הוכשר להיות מורה להתעמלות ברוסיה והשתלם ב-1932 בדנמרק. הוא היה מאמן במכבי תל-אביב ומורה להתעמלות בכמה בתי ספר (תל-עדשים, בן-שמן, מקווה ישראל), שימש חבר הנהלת התאחדות הספורט לחובבים בארץ ישראל וניהל את רוב המפעלים הספורטיביים מטעם מרכז מכבי. בשנת 1944 הוא היה מרכז ההדרכה של המחלקה להכשרה גופנית.¹⁹

לאחר פרסום הודעות בעיתונות היומית ובזו שעניינה הוא החינוך הגופני נרשמו 43 מועמדים ומתוכם סיימו 15-37 בנים ו-22 בנות.²⁰ הקורס עצמו היה קורס נייד והתקיים בד בבד בחמישה בתי ספר שונים בתל-אביב: תל-נורדאו, הכרמל, בית ספר לדוגמא, בית הספר לבנות בנווה צדק וגימנסיה הרצליה, שהעמידו לרשות הקורס את "חלונות" שהיו במערכת השיעורים שלהם. הלימודים פוזרו בין המוסדות השונים והתלמידים נאלצו לעבור פעם או פעמיים ביום – באמצעות אופניים – מבית ספר לבית ספר. התלמידים נדרשו לדאוג כמובן לעצמם למגורים.

ראוי לציין כמה מן המורים (שכולם הועסקו במשרה חלקית) שלימדו בקורס זה: עמנואל סימון לימד פיסיוולוגיה, רפאל פנון לימד את תולדות החינוך הגופני וגורמים טכניים בחינוך הגופני, חיים ויין לימד גורמים מתודיים בחינוך הגופני, יהושע אלוף לימד גורמים פיזיים במכניקה של הגוף, וצבי נשרי לימד מונחים. במקצועות המעשיים יש לציין את חיים ויין, שלימד התעמלות את הבנים, ואת בתיה היר, שלימדה את הבנות, את דב פרוסק, שלימד כדורסל וכדורעף, אברהם מרקס שלימד כדוריד, אריה ארטמן שלימד אתלטיקה, שמעון לאומי שלימד כדורגל, מיכאל פרייטיג שלימד אגרוף, יהודה מרכוס שלימד דגייא-דגייצו, ואת גרטורד קראוס שלימדה מחול וריתמיקה. תכנית ההוראה המעשית כללה גם ביקור בבתי ספר שונים ו"הצמדה" בבתי ספר שונים על פי בחירת התלמידים.

לקורס לא היה משרד קבוע ומזכירה, וכל מנהל הקורס היה בתיקו של חיים ויין, שביצע את העבודה המשרדית בתום יום העבודה במשרדי המחלקה לתרבות גופנית ברחוב אלנבי

שבתל-אביב. גם בעיית הספרות המקצועית, שהייתה חסרה בשפה העברית, הצריכה את המורים להקריא לפני התלמידים מקורות שונים בלועזית. בחינת הסיום לקורס נערכה באולם בית המדרש למורות בתל-אביב וכללה בחינות מעשיות ועיוניות. ההסמכה עצמה ניתנה על ידי מחלקת החינוך של הוועד הלאומי, שאפשרה שבתעודת ההסמכה יהיה רשום כי בוגר הקורס יהיה רשאי ללמד במוסדות החינוך ללא ציון נפרד לבתי ספר יסודיים או תיכוניים כפי שהיה אז נהוג. מקרב 37 בוגרי הקורס הראשון ראוי לציין את הבולטים שבהם, שהיו ממעצבי החינוך הגופני והספורט במדינת ישראל: אוריאל זמרי, משה מוסטון, אפרת אמיר ומיכה שמבן.²¹

קורס החיילים המשוחררים 1946

עם סיום מלחמת העולם השנייה התעורר צורך לפתור את בעיית החיילים והחיילות המשוחררים שלא למדו כל מקצוע טרם גיוסם. עם המקצועות שהוחלט לאפשר להם את ההכשרה בהם נמנה החינוך הגופני. הסוכנות היהודית ניהלה משא ומתן עם מוסדות הצבא הבריטי ועם המחלקה להכשרה גופנית, וסוכם להכשיר חיילים וחיילות ששירתו בצבא הבריטי להיות מורים לחינוך הגופני. בעקבות זאת נשלחו חוזרים ליחידות השונות ורבים נענו לקריאה. לאחר מיון ראשוני נתקבלו לקורס 43 תלמידים, ובהם 20 בנים ו-23 בנות,²² רובם משוחררי הצבא ומיעוטם אנשי פלמ"ח. הקורס מומן על ידי הסוכנות היהודית בכספים שנתן הצבא הבריטי, שגם העניק לתלמידים משכורת בתקופת לימודיהם וארוחת צהריים בלא תשלום. הקורס החל במאי 1946 ונמשך שבעה חודשים שבהם למדו התלמידים 10-8 שעות לימוד ביום. תנאי קורס זה היו זהים לתנאים של הקורס הראשון כמו גם תכנית הלימודים. התעמלות ומשחקים התקיימו באולמות ובחצרות של בית הספר לדוגמא, נורדאו והכרמל. שיעורי האתלטיקה התקיימו באצטדיון המכבייה, ושיעורי השחייה בברכת "גן הדסה". מלחמת העצמאות שפרצה באותה השנה לא אפשרה קיומו של קורס נוסף, והקורסים הנוספים להכשרת מורים לחינוך גופני נפתחו רק לאחר הקמת המדינה.²³

המדרשה במחנה יונה

הקורס השלישי

המחסור במורים לחינוך גופני החריף עוד יותר בזמן מלחמת העצמאות, ובשל גל העלייה הגדול הצפוי נוצר צורך דחוף להכשיר מורים להתעמלות. באפריל 1949 סיכם עמנואל סימון עם המדור לטיפול בחייל המשוחרר לפתוח קורס למורים לחינוך גופני, וביוני 1949 התפרסמה מודעה על "קורס שנתי בהוראה בחינוך הגופני לחיילים משוחררים", שימשך 12 חודשים במימון חלקי של האגף לשיקום חיילים. לאחר עיכובים שנוצרו בעיקר בגלל מועד שחרור המועמדים נפתח במחנה יונה – באוקטובר 1949 – הקורס השלישי של המורים לחינוך גופני והראשון לאחר קום המדינה.²⁴

מחנה יונה היה במקורו מחנה נופש של חיל האוויר הבריטי בתל-אביב, ששכן במקום שכיום

נמצאים בו מלון הילטון וגן העצמאות. היו בו עשרות ביתנים ואולם התעמלות שגודלו היה 33 מ' x 14 מ' וגובהו היה שישה מטרים, והוא היה לנופשים מרכז בידור להצגות ולמסיבות. בתום מלחמת העצמאות עבר המחנה לידי צה"ל, ושמו הוסב ל"מחנה יונה" על שמו של יונה רסין ממפקדי "ההגנה" הבכירים, שנהרג בדצמבר 1947 בשעה שנסע בכביש ירושלים לטפל במשפטו של אחד מאסירי "ההגנה". במחנה נעשו שימושים שונים: הוא שימש בין היתר בית סוהר, בית חולים, מחנה הדרכה של צה"ל, ולבסוף הועבר לרשות משרד הביטחון וזה מסר אותו לוועד למען החייל שיהיה מחנה נופש.

חיים ויין מספר בזיכרונותיו כי הוא פנה למפקד המחנה כדי שזה יתיר לו להשתמש באולם ההתעמלות המצוי במקום כמה פעמים בשבוע. לאחר תקופת-מה הודיע הוועד למען החייל כי הוא זקוק לאולם. ויין לא ויתר, פנה לכמה חברי כנסת לעזרה, ובסופו של דבר, בהתערבותו של בן-גוריון, ראש הממשלה, הוחלט להעביר את האולם במחנה יונה לשימוש הבלעדי של הקורס. בהסדר בין משרד הביטחון לעיריית תל-אביב הועבר שטח המחנה לעירייה, שהסכימה שיהיה מדרשה, אך נקבע כי שהמדרשה תחזיר את השטח לעירייה אם היא תעבור למקום אחר. האולם שופץ וצויד במכשירים הדרושים, ובמקום הוכשר גם צריף לשתי כיתות לימוד ולמשרד. בנוסף, הוכשרו שני מגרשים – האחד לכדורעף והשני לכדורסל – ונעשה גם שימוש בבית הספר לדוגמא הסמוך, שהעמיד לרשות המדרשה כיתות להוראה מעשית. באולם של "מעונות העובדים" הסמוך השתמשו לפעולות מיוחדות כגון מחול וחוגים. שיעורי האתלטיקה התקיימו על שפת הים, ושיעורי השחייה התקיימו בברכת השחייה בגבעת רמב"ם שבגבעתיים.²⁵

בקורס הראשון במחנה יונה למדו 41 תלמידים (23 בנים ו-18 בנות), ועם בוגריו אפשר לציין את דוד אלדר, שניהל ברבות הימים את המכללה בוינגייט במשך כ-25 שנה, את זאב ברוורמן, ממנהיגי הבולטים של אליצור, את אליעזר מאיו, רות לצנר ואפרים אטלס, שהפכו ברבות הימים למורים במכללה, ואת מאמן הכדורסל יהושע רוזין, שנמנה עם חניכי הקורס אך בה בעת גם לימד בו כדורסל. עם מורי המכללה בקורס הראשון (ובקורסים לאחר מכן) בשנים האלה אפשר לציין בין היתר את עמנואל סימון, ברוך בג, יהושע אלוף, עמנואל גיל, חנה פופובסקי, רפאל פנון וחיים ויין, שספרו החדש "התעמלות" היה ל"תינ"ך של חניכי הקורס.²⁶

הקורסים במחנה יונה עד המעבר למכון וינגייט

בספטמבר 1950 נפתח במחנה יונה הקורס השנתי הרביעי. בקורס זה סיימו 29 תלמידים (20 בנים ו-9 בנות), ובהם ישעיהו שוויד, ממקימי המדרשה בגבעת ושינגטון ומורה במכללה בוינגייט, האצן דוד טבק והמתאבק ראובן ארצי. הקורס השנתי החמישי נפתח בספטמבר 1951 על רקע מחסור הולך וגדל במורים נוכח גלי העלייה ההמונית של אותן השנים. ויין, שחזר באותה עת מהשתלמות של חצי שנה בארצות הברית, אנגליה, דניה ושוודיה, החליט בעצה אחת עם המחלקה להכשרה גופנית כי יש לפתוח שתי כיתות מקבילות במקום אחת שהייתה עד כה. לפיכך סיימו קורס זה 56 תלמידים (27 בנים ו-29 בנות), ובהם הכדורסלנית

והאתלטית תמר שומכר; עמוס בר-חמא, לימים קצין חינוך גופני ראשי של צה"ל; מרדכי ארליך, שיעמוד לימים שנים רבות בראש הפיקוח על החינוך הגופני; האתלט ואיש רשות הספורט אריה נוה; המאמן עמיצור שפירא, מחללי מינכן 1972.²⁷ הקורס השישי, שנפתח ב-1952, מסמן מפנה במעמד המדרשה. עד אותה שנה הקורסים היו שנתיים, בפיקוח המחלקה להכשרה גופנית, ולא נחשבו פורמלית לחלק אינטגרלי של המחלקה להכשרת מורים של משרד החינוך. אברהם ארנון, שעמד בראש המחלקה במשרד החינוך, שכנע את ויין שלטובת המוסד מוטב שהוא יעבור למחלקתו. עמנואל סימון וברוך בג מהמחלקה להכשרה גופנית (שהייתה אז כפופה גם היא למשרד החינוך) התנגדו לזה בתחילה, אך בסופו של דבר הובן כי זו הדרך היחידה לקבל הכרה רשמית ממשרד החינוך כבית מדרש. ארנון מינה ועדה בת שני מפקחים שבדקו את דרכי ההוראה ואת רמת הלימודים בקורס, ועם סיום הבדיקה התקבל אישור רשמי מטעם משרד החינוך להיותה **"מדרשה למורי החינוך הגופני"**.²⁸

המעבר למשרד החינוך הביא בעקבותיו כמה שינויים: תקופת הלימודים הוארכה משנה לשנתיים. לתלמידי המחזור השישי ניתנה אפשרות לבחור בין קורס שנתי לקורס דו-שנתי, ומחצית התלמידים הסכימו לעבור לקורס הדו-שנתי בהבטחה לעדיפות בשיבוצם העתידי בבתי הספר. ויין אושר מחדש לניהול המדרשה, וארליך ואלוף מונו למפקחים עליה מטעם משרד החינוך. המחלקה להכשרת מורים נשאה בהוצאות ההחזקה של בית המדרש, ואפילו ניתן תקצוב מעבר לתקן תוך התחשבות בשעות ההתמחות והעבודה המעשית. בנוסף, כמקובל אז בבתי המדרש למורים במדינה היה על כל תלמידי בית המדרש להיבחן בבחינות חיצוניות בפסיכולוגיה, פדגוגיה והבעה עברית.²⁹

ההכשרה הדו-שנתית הראשונה סבלה מחבלי לידה קשים. למחזור זה נרשמו 53 תלמידים, ובהם 27 בנים ו-26 בנות, שמתוכם 29 תלמידים (16 בנים ו-13 בנות) נועדו ללמוד שנה אחת (מחזור שישי) – בעיקר התלמידים המבוגרים יותר ובעלי המשפחות. התלמידים הצעירים יותר, שלימודיהם נקבעו לשנתיים, חשו כי הם מבזבזים את זמנם בשנה נוספת, שנראתה להם מיותרת, בעיקר משום שהתכנית לשנה השנייה לא הייתה מגובשת, ונוצרה תחושה של חזרה על חומר שנלמד בשנה שלפניה. מחנה יונה לא היה פתרון למצוקות המתקנים, שהחמירה עוד יותר בגלל הצורך לשהות שנתיים בקורס. התלמידים עדיין נאלצו להתרוצץ בין שיעורי כדורעף, שהתקיימו בבית הספר לבנות בנווה צדק, לבין שיעורי שחייה בברכת גבעת הרמבי"ם, לשיעורי אתלטיקה באצטדיון ה"מכבייה", למתקני ספורט בגן העצמאות, בית ספר לדוגמא ומתקני מכבי הצפון. האולם בכפר יונה דלף בימי גשם והמקום שרץ עכברים.³⁰

הקורס הדו-שנתי הראשון (והשביעי במניין) מנה 24 בוגרים, ובהם 11 בנים ו-13 בנות. עם בוגרי קורס זה אפשר למנות את שלמה הלר, שלימים לימד במכללה; את אורי אפק (פינצוק), לימים מנכ"ל הוועד האולימפי ומורה במכללה; את הלל רסקין, לימים פרופ' וראש מרכז קוסל באוניברסיטה העברית בירושלים. ב-1954/5 התקיים המחזור השמיני במניין שמנה 33 בוגרים, ובהם 20 בנות ו-13 בנים. ב-1955/6 – המחזור התשיעי, שמנה

25 בוגרים (11 בנים ו-14 בנות), וב-1956/7 המחזור העשירי, שמנה 31 בוגרים (17 בנים ו-14 בנות). ב-1957/8 המחזור ה-11, שמנה 35 בוגרים (17 בנים ו-18 בנות), וב-1958/9 המחזור ה-12 שמנה 32 בוגרים (18 בנים ו-14 בנות). מחזור זה היה המחזור האחרון שסיים לימודיו במחנה יונה. ארבע מאות וחמישה עשר סטודנטים סיימו את לימודיהם ב-12 המחזורים הראשונים, ובהם 208 בנים ו-207 בנות. בשנת 1959 נפתח שלב חדש בתולדות המדרשה, כשהיא עברה למכון וינגייט.

מכון וינגייט

ראשית הקמת המכון להכשרת מורים

כפי שצוין לעיל, המחלקה להכשרה גופנית שמה לעצמה כיעד ראשון את הכשרתם של מורים ומדריכים לספורט וביקשה לצורך זה להקים מוסד שיעסוק בזה. החלטה ברוח זו התקבלה ב-1940, ועל רקע זה נעשה הניסיון הראשון, שצוין לעיל, לפתוח מוסד להכשרה על הר הכרמל.

כאמור, בשנת 1942 אישר הוועד הלאומי הקמת "מרכז הדרכה להכשרת מורים ומדריכים", והחלטה הפכה לאופרטיבית רק בשנת 1944 עם נפילתו של אורד צירלס. החלטה זו לא גובתה בהקצאת תקציבים ייעודיים, ולמעשה היה על המחלקה לגייס את התקציב בעצמה. בפועל החלה פעילות גיוס הכספים להקמת המכון רק עם תום מלחמת העולם השנייה. לצורך זה הוקמה ועדה בראשותו של רב-אלוף יעקב דורי, וחבריה היו אברהם קצנלסון, עמנואל סימן וברוך בג מהמחלקה להכשרה גופנית וכן אבידור ממשד החינוך. בשנת 1945 התקבלה תרומה ראשונה על סך 10,000 ליש"ט מכספי עיזבונו של האדריכל היהודי הרמן קאלנבך מדרום אפריקה, והוועד הלאומי תרם סכום זהה והחלו הצעדים הראשונים להקמת המכון בוינגייט.³¹

מכון וינגייט בהרצליה

השטח בן כ-40 דונם שנקבע להקמת המכון היה על הגבעות של הרצליה ג' סמוך לכפר שמריהו ובקרבת הכפר סידנא עלי. מגעים לרכישת המקום על ידי המחלקה להכשרה גופנית התנהלו עוד בתחילת 1944, קודם להחלטת הוועד הלאומי על הקמת מכון ע"ש וינגייט, אך רק ב-1947 הודיע הוועד הלאומי באופן רשמי כי נעשו הצעדים הראשונים לביצועה במעורבותם של חברת "קהיליית ציון", קרן היסוד והקרן הקיימת לישראל. תכנית המקום נקבעה (לאחר מכרז) על ידי האדריכל אריה שרון, וברוך בג נקבע מטעם המחלקה לעמוד בראש צוות ההקמה.³²

בשנת 1947 נסע קצנלסון לסקוטלנד לקבל את אישורה של משפחת וינגייט, ולאחר שאשתו של אורד, לורנה, קיבלה הסבר נוסף מעמנואל סימון, הוחלט להניח את אבן הפינה במקום בשנת 1948. ב-28 באפריל 1948, במלחמת העצמאות, התקיים בהרצליה טקס הנחת אבן הפינה למכון בנוכחותם של לורנה וינגייט ושני שרי הממשלה הזמנית דוד רמז ומרדכי בנטוב. זמן לא רב לאחר הטקס נמסר לידי אדריכל אריה שרון תכנון של תכנית אב חדשה

לאזור, והתברר כי השטח בהרצליה הוא בתחום שאי אפשר להרחיבו, והחלו חיפושים אחר שטח אחר.

מכון וינגייט ליד נתניה

לאחר חיפושים רבים נקבע כי השטח המתאים הוא שטח בן 170 דונם המצוי ליד ואדי פאליק (פולג) בדרום נתניה. שטח זה היה בחלקו הגדול בידיים פרטיות ונקנה על ידי יהודים ממצרים לצורך הקמת בתי נופש. הוא הופקע תמורת קרקע חליפית והועמד לרשות הקמת המכון כבר באוקטובר 1951.³³ הבעיה המרכזית שהתעוררה הייתה גיוס תקציבים מתאימים לתחילת העבודה, והפער בין ההבטחות לבין מימושו עיכב את הבנייה במשך זמן רב. מלבד קרן קלנבך, שצוינה קודם, הושגו תרומות גם מ"הקרן האמריקאית למוסדות ישראל" בראשות אדוארד נורמן, שהצהיר כי נוסף על כספי הקרן הוא יתרום גם מכספו. הבעיה המרכזית הייתה שההקצבות ניתנו על תנאי שסכום שווה לתרומות יינתן על ידי ממשלת ישראל, וזו לא יכלה לעמוד בתנאי זה. התורמים מבחינתם טענו כי יעבירו את הכספים "עם קבלת התמונה הראשונה לעליית הדחפורים". סחבת זו נמשכה עד שנת 1953. בשנה זו נפגשה לורנה וינגייט עם שר החינוך דינור, והוחלט על תקציב ראשוני לתחילת הבנייה. משרד הקבלנים של וולברג-יודסין זכה במכרז. נקבע חבר נאמנים למען הקמת המכון בראשות רב-אלוף דורי והחלה העבודה במקום. עם זאת חלפו ארבע שנים נוספות עד שהמכון פתח את שעריו. הכספים שהובטחו מהממשלה לא הגיעו בזמן, או לא בסכום שתוקצב. גם כספי הקרנות מחו"ל התעכבו זמן רב מסיבות שונות, ומה שהגיע לאחר מאמצי שכנוע רבים היה רחוק ממה שהובטח. הבנייה הופסקה פעמים רבות (פעם אחת בגלל שביתת עובדים) ואילצה אף את דורי להתפטר מתפקידו.

באוגוסט 1954 נערך למטרה תעמולתית טקס ליציקת הגג באולם ההתעמלות – הוזמנו לטקס שרים ותקשורת כדי להעלות על סדר היום את העיכובים בבניית המכון. האירוע לא הוכתר בהצלחה. רוב השרים שהוזמנו התחמקו בתירוצים שונים, וגם העיתונות, שתשומת לב מיוחדת ניתנה להשתתפותה באירוע,³⁴ לא התלהבה לדווח עליו. הבנייה התנהלה בעצלתיים. עלייה בשכר העבודה ובמחיר חומרי הבנייה הביאה אף היא לפער שבין התכניות לבין הביצוע הלכה למעשה. בשנת 1956 הוחלט להקים מוסדות של "ידידי המכון" ולגייס כספים להשלמת העבודה. כספי ידידים שהגיעו מארצות הברית, דנמרק, פינלנד ומגורמים שונים בארץ הביאו בסופו של דבר לפתיחת שערי המכון באפריל 1957.³⁵ ברוך בג מונה למנהל האדמיניסטרטיבי, ונקבע כי יוקם למכון חבר נאמנים בן 84 חברים, שבראשו יעמוד אבא חושי. באותה השנה נקבע גם כי יוקם במכון בית הספר לאימון גופני של צה"ל. פתיחת שערי המכון נעשתה אף על פי שהעבודה טרם נסתיימה: בפועל היו במקום רק שני בניינים (הבניין הראשי ואולם ההתעמלות), שהיה חסרים בצידוד, וכמה מגרשי ספורט (אתלטיקה, כדורסל, כדורעף, וטניס). חדר האוכל והמטבח היו בצריף שנבנה לצורך זה. החניכים לנו באוהלים, ועדיין לא היה קו טלפון.

למרות התנאים הקשים החלה במכון פעילות ענפה כבר עם הקמתו. בחצי השנה הראשונה לפעילותו התקיימו בו 30 קורסים שבהם למדו למעלה מ-1,000 חניכים, ובארבעת החודשים

הראשונים של 1958 התקיימו בו 11 מפעלי הדרכה למדריכים מאגודות הספורט, עליית הנוער ומקומות העבודה. מפתחת המכון ועד אפריל 1958 התקיימו במכון 50 מפעלים שהשתתפו בהם 1,658 משתתפים.³⁶ ב-3 בספטמבר 1958 נערך טקס הפתיחה הרשמי של מכון וינגייט במסגרת חגיגות העשור של מדינת ישראל. בטקס נכחו שר החינוך זלמן ארן וח"כ משה שרת ועוד אורחים רבים מהארץ ומחול. העיתונות הייתה הפעם ידידותית בסיקור האירוע, והשירות הבולאי אף הוציא חותמת מיוחדת לכבודו. הצעד המתבקש הבא היה העברתה של המדרשה למורים ממחנה יונה למכון וינגייט החדש.

העברת המדרשה למכון וינגייט

המדרשה כיעד של המכון

היעד של הכשרת מורים היה למעשה הסיבה הראשונית להקמת המכון לחינוך הגופני. כבר בסקירה הראשונה להקמתה נאמר על ידי המחלקה להכשרה גופנית כי **"במצב זהיום, כשאין אפשרות לנסוע ולהשתלם בארצות אחרות, רואה המחלקה בהקמת בית ספר לחינוך גופני, פיתרון יחידי לשאלת ההדרכה"**. כשהמחלקה להכשרה גופנית פעלה להקמת המכון בהצלחה היא מסרה דוח על פעולותיה בנדון כי במרכז ההדרכה שיוקם **"ימצאו את מקומם מפעלי ההדרכה דלהלן"**:

1. מכון להכשרת מורים מקצועיים בחינוך הגופני
2. קורסים להשתלמות מורים מקצועיים
3. קורסים להשתלמות מורים כלליים
4. קורסים להכשרת מדריכי החינוך הגופני והספורט
5. קורסים להשתלמות מדריכי החינוך הגופני והספורט
6. קורסים להשתלמות של רופאי ביה"ס בבעיות החינוך הגופני
7. קורסים להשתלמות של אחיות בתי ספר ועוד.³⁷

מלבד היעדרותם המוחלטת של יעדים הקשורים לספורט התחרותי אפשר לראות כי שלושת היעדים העומדים בראש סדר העדיפויות הם יעדים הקשורים ישירות להכשרתם של מורים. בגלל הצורך הדחוף בהכשרת מורים אי אפשר היה לחכות עד סיום הבנייה של מכון וינגייט, ובשנת 1944, כשהוחלט על הקמת המכון, החלה המדרשה, כפי שצוין לעיל, לפעול בנפרד – בתחילה בבתי ספר שונים בתל-אביב ולאחר מכן במחנה יונה.

עם זאת היה ברור כי לכשתושלם בניית המכון תעבור אליו המדרשה. כך למשל כשרמזה עיריית תל-אביב בשנת 1953 על רצונה לפנות את מחנה יונה כדי לפתח את גן העצמאות (פיתוח שבוצע רק לאחר פינוי המדרשה מהמקום, שש שנים לאחר מכן), כתב עמנואל גיל כי **"מכון וינגייט מן ההכרח שיקום... לא נחדל מלהתריע על חומרת המצב כל עוד לא יוחל בהקמת מכון וינגייט..."** ברוך בג כתב במכתבו לנשיא המדינה יצחק בן צבי, ב-24 בינואר 1954, בין היתר כי סיום השלב הראשון בבניית המכון **"יאפשר העברתה של המדרשה למורי החינוך הגופני – הקיימת משנת 1944 והפעילה עד כה בבניינים שונים בתל-אביב לבניי המכון"**, ובמכתב ליו"ר חבר הנאמנים של מכון וינגייט יעקב דורי ב-2 ביולי

1954 הציגה הופעת התעמלות של תלמידי המדרשה בפני חברי כנסת כחלק מהמאמץ לגייס תקציבים להקמת המכון בציינו שזה יהיה מקומה העתידי של המדרשה. הזיקה העתידיית באה לידי ביטוי גם בקשר המעשי הראשון שבין המדרשה למכון, כשבט"ו בשבט תשי"ד יצאו תלמידי המחזור הדו-שנתי הראשון במחנה יונה לוואדי פאליק (פולג) ונטעו את העצים הראשונים במכון וינגייט.³⁸

האוטונומיה של המדרשה

הדינמיקה שנוצרה בפועל בשנים אלו ביחסי המדרשה והמכון הפכה ברבות הימים לגורם שעיצב את מערכת היחסים שבין המדרשה, ואחר כך המכללה, לבין המכון. המכון, שעל הקמתו הוחלט רשמית ב-1944, דשדש בחיפוש אחר מקום להקמתו, בבעיות תקציביות רבות ובהפסקות בנייה תכופות, ולכן מההחלטה הרשמית על הקמתו ועד לתחילת פעילותו עברו 13 שנים. לעומת זאת המדרשה פעלה כבר משנת 1944 הלכה למעשה. היא כמעט שלא הייתה מעורבת בכל המאבקים והקשיים של המכון להקמתו, אנשיה לא יוצגו בחבר הנאמנים שהוקם, והם לא היו שותפים בפעילות הקשה של גיוס כספים ומימוש ההבטחות שניתנו למכון. בפועל הפכה המדרשה ממדרשה "זמנית" – עד להעברתה למכון הקבע – לגוף העומד בפני עצמו, הגם שהיא הייתה אמורה מלכתחילה להיות חלק אינטגרלי ומרכזי של המכון – על פי הגדרת היעדים הראשונית שלו.

כשהחלה הפעילות במכון בשנת 1957 היה זה לכאורה טבעי שהמדרשה תועבר אליו, אך בפועל הדבר הצריך משא ומתן בתיווך המחלקה להכשרת מורים במשרד החינוך בין ברוך בג, מנהל המכון, לחיים ויין, מנהל המדרשה, שלא התלהב מן המעבר למכון. הטיעון המרכזי של ויין היה כי התנאים במכון עדיין אינם מאפשרים את קליטתה של המדרשה. אין בו מספיק מתקני ספורט, חדר האוכל אינו מוכן, אין הסדרי לינה מתאימים, חדרי הלימוד חסרים ציוד מתאים, וצפויים קשיי תחבורה מצד המורים העובדים במשרות חלקיות. התפיסה הייתה כי אי-העברת המדרשה בשלב זה למכון רק תזרז יצירתם של תנאים מתאימים שיאפשרו לה לעבור. ברוך בג טען כי התנאים במכון, אף שעדיין אינם טובים, עדיפים על אלה של מחנה יונה ומאפשרים ריכוז כל הפעילות החינוכית במקום אחד, כשלטענתו דווקא העברת המדרשה תזרז את יצירת התנאים המתאימים. הוא טען כי אנשי החינוך הגופני חייבים להתאים עצמם לתנאים ספרטניים ולשמש דוגמה לא רק בכושרם הגופני אלא גם בגישתם לתנאי חיים פשוטים ונבונים.³⁹ יש להניח כי עמדתו של ויין נבעה גם מסיבות אישיות הקשורות באבדן מעמדו העצמאי, וייתכן שעמדתו זו גם גרמה בסופו של דבר למעמדה האוטונומי של המדרשה ביחס למכון. המכון נאלץ לקבל זאת מתוך ידיעה ברורה שללא קיום של מדרשה להכשרת מורים בתוכו לא יוכל לבסס את קיומו ולא יעמוד ביעד המרכזי להקמתו.⁴⁰

בישיבות הראשונות בשנת 1958, שדנו בהעברת המדרשה למכון, נדונו בעיקר בעיות טכניות ומנהליות: בעיית הלינה, המטבח, הריהוט המתאים לחדרים ולאולם ההתעמלות, קבלת מכשירי ההתעמלות (שהוצג אף כ"תנאי בל יעבור" למעבר למכון), המחסור בטלפון, רכישת

מכונית ובעיית התשלום לפנימייה. בשלב מסוים אף הועלה הרעיון כי בגלל בעיית המתקנים יש להעביר תחילה את תלמידי שנה א למכון בניהולו של אפרים אטלס, ואילו תלמידי שנה ב, בניהולו של חיים ויין, ימשיכו ללמוד במחנה יונה – עוד עדות לחוסר התלהבותו של ויין לעבור למכון.⁴¹

ב-25 בספטמבר 1958 (שנה לפני המעבר למכון) נחתם בין אלוף, נציג משרד החינוך, לבין ברוך בג, מנהל המכון, ולבין חיים ויין, מנהל המדרשה, זיכרון דברים להסכם בין מכון וינגייט לבין המדרשה. מעצם קיומו של הסכם מסוג זה עולה כי, המדרשה אינה חלק אינטגרלי של המכון, אלא גוף הפועל אוטונומית בתוכו, שיש להסדיר את היחסים עמו באמצעות הסכם. ההסכם בעיקרו מסדיר סוגיות מנהליות ופדגוגיות בין הגופים. נקבע בו בין היתר כי המכון יעמיד לרשות המדרשה את כל מתקניו, מגרשיו וציודו. הוועד המנהל של המכון ימנה ועדת מנהלה בת שלושה חברים, ובהם נציג של המדרשה שתפקידה יהיה להסדיר את כל הבעיות הנוגעות להסכם. בחודשי הלימודים הסדירים תהיה למדרשה זכות עדיפות לשימוש במתקנים, אך בעת עיבוד מערכת השעות שלה על המכללה להביא בחשבון קיומם של קורסים אחרים המשתמשים במתקנים. ועדת המנהלה תקבע תקנון להתנהגות התלמידים בשטח המכון ותמנה את מנהל הפנימייה שיהיה כפוף בבעיות משקיות למכון, ובעיות חינוכיות – למדרשה. המכון גם התחייב להעמיד לרשות המכללה תקציב לתחבורה למורים ושיעורי הוראה מעשית.⁴²

ב-8 באוגוסט 1959 נקבע על ידי המכון תקנון מפורט של השימוש במתקנים על ידי המדרשה, ובו נאמר מפורשות כי המכון "יאכסן בשטחו את המדרשה הממלכתית לחינוך הגופני", כלומר המכון מצהיר למעשה כי המדרשה אינה חלק בלתי נפרד ממוסדותיו של המכון, והתקנון נועד להסדיר באופן פרטני את כל הכרוך בשימוש של המדרשה במכשירי המכון.⁴³ ב-2 ביולי 1959 נערך במכון וינגייט טקס הסיום של המחזור האחרון של מחנה יונה,⁴⁴ וב-1 בספטמבר 1959 החל במכון וינגייט מחזור י"ג של המדרשה, שמנה 54 תלמידים, ובכך היה למחזור הראשון של המדרשה. אז החל שלב חדש בהכשרת המורים לחינוך הגופני ונסתיימה תקופת ה"בראשית". חיים ויין פרש מתפקידו עם תום מחזור זה ומונה למפקח על החינוך הגופני. אחריו קיבל לידי את ניהול המדרשה איסר וגנר.

סיכום

עם תחילת ההתיישבות הציונית בארץ ישראל ותחילת החינוך העברי נחשב החינוך הגופני לאחד האמצעים לביסוסו של האתוס של "היהודי החדש" בארץ ישראל. למרות חשיבותו של האתוס סבל החינוך הגופני מקשיים רבים בהחדרתו לבית הספר, ואחד המרכזיים שבהם היה הכשרת מורים מקצועיים שיורו מקצוע זה. המורים שהורו את החינוך הגופני בבתי הספר היו מורים כלליים שהשתלמו בנושא; עולים חדשים, שכבר באו עם הכשרה בנושא מארצות מוצאם; מורים ארץ-ישראלים שהשתלמו בחו"ל, בעיקר בדנמרק. המפנה החשוב בהכשרת המורים בארץ ישראל חל בשנת 1939, כשהוועד הלאומי הקים את המחלקה להכשרה גופנית, שאחד מייעדיה היה להסדיר את תחום הכשרת המורים לחינוך הגופני בארץ ישראל.

כבר עם הקמתה ניסתה המחלקה להקים מכון מרכזי להכשרת מורים, אך הדבר עלה בידה רק בשנת 1944, כשהוועד הלאומי החליט להקים מכון לחינוך גופני ע"ש אורד וינגייט, בריטי שנהרג בקרבות בבורמה באותה השנה. בגלל הצורך הדחוף להכשיר מורים לחינוך הגופני אי אפשר היה לחכות עד סיום בנייתו של המכון, ולפיכך בשנת 1944 נפתחו קורסים שנתיים להכשרת מורים לחינוך הגופני ואחר כך דו-שנתיים – בתל-אביב. שני הקורסים הראשונים לא התנהלו במקום קבוע, ורק לאחר קום המדינה הועמד מחנה יונה לרשות הקורס והתקיימו בו קורסים במשך עשור שלם. בד בבד ניסתה המחלקה להכשרה גופנית לקדם את הקמת המכון, אך בגלל מסכת של עיכובים תקציביים ואחרים פתח המכון את שעריו רק בשנת 1957.

בשנת 1959 עברה המדרשה למכון. ההתפתחות העצמאית והנפרדת של המדרשה, שהייתה אמורה מלכתחילה להיות חלק ממנו, הביאה למעמד אוטונומי שלה בתוך המכון. המעבר של המדרשה למכון היא נקודת מפנה וסיום תקופת הבראשית של הכשרת המורים לחינוך הגופני בישראל. האכסניה של המכון, על מכלול מתקניו, אפשרה למדרשה לגדול ולהתפתח הן מבחינת כמות התלמידים⁴⁵ והן מבחינה פדגוגית, והוא שאפשר למדרשה להפוך ברבות הימים למכללה אקדמית.

הערות

- 1 על האספה בזיכרון וראשית החינוך הגופני בא"י ראו: רם, יי (2002). יסודותיו הרעיוניים של החינוך הגופני בארץ-ישראל, בתוך: קאופמן, ח' וחרוף ח' (עורכים). תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, עידן 22. יד יצחק בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 51-80. רם, יי (2004). תכנון הלימודים בחינוך הגופני בארץ-ישראל: היבט היסטורי פילוסופי בתוך: לידור, ר' ופייגין פ', (עורכים). "זה רק ספורט", ההקשר החינוכי של הספורט בבית הספר ובקהילה. רמות: אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 25-62.
- 2 על גולדשמיט ראה: זמרי, א' (1967). אברהם צבי גולדשמיט – חלוץ החינוך הגופני בארץ-ישראל. נתניה: מכון וינגייט.
- 3 על נשרי ראה: בניהו, מ' (תשי"ד). צבי נשרי אבי התרבות הגופנית בישראל. תל-אביב: ספר. ראה גם רם יי, יסודותיו הרעיוניים של החינוך הגופני בארץ-ישראל. שם, עמ' 71-77. על ארגוני המורים להתעמלות ראו: בן ישראל ט' (2002). שילוב החינוך הגופני בחינוך העברי בא"י (מסוף המאה התשע עשרה ועד קום המדינה). עבודת דיסרטציה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, עמ' 185-189.
- 4 רם, יי (2004) תכנון הלימודים. שם, עמ' 35-40.
- 5 רם, יי. שם, עמ' 40-41 ראה טבלה אצל אלוף, יי (תשט"ז). חמישים שנות החינוך הגופני בישראל. בתוך: קמחי, ד', ריקליס, ל' (עורכים). ספר היובל של הסתדרות המורים תרסי"ג-תשי"ג. תל-אביב: הסתדרות המורים, עמ' 312.
- 6 אלדובי, ד' (1979). הכשרת מורים ישראלים בחוץ לארץ. בתוך זמרי, א' (עורך). זיכרונות מתקופת הבראשית של הכשרת מורים לחינוך גופני בארץ. נתניה: מכון וינגייט, עמ' 7-9. אלוף, יי (מאי-יוני, 1970) תקופת דנמרק. החינוך הגופני, עמ' 6-7.
- 7 רם, יי, שם, עמ' 74-75. יהושע, א' (מאי-יוני, 1970). תחילתם של שיעורי השתלמות בחינוך הגופני בישראל, החינוך הגופני, עמ' 8.
- 8 ראה קאופמן, ח' (2002). מכבי מול הפועל – היווצרותו של הפילוג הפוליטי בספורט הארץ-ישראלי. בתוך: קאופמן, ח' וחרוף ח' (עורכים). תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, עידן 22. יד יצחק בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 102-103. מסמכי המועצה מצויים בארכיון הציוני, תיק J 1 4002.
- 9 אלוף, יי (1968). 40 שנה לארגון מורי החינוך הגופני. בתוך: גיל, ע'. (עורך). 10 שנים למכון וינגייט, נתניה: מכון וינגייט, עמ' 23.
- 10 לאחר קום המדינה הוכפפה המחלקה למשרד החינוך וב-1960 הוקם במקום המחלקה רשות לספורט ולחינוך גופני. ראו: בר-אלי, מ', זמרי, א' (2002). המדיניות הממלכתית בתחום הספורט בישראל. בתוך: קאופמן, ח' וחרוף ח' (עורכים). תרבות

- הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, עידן 22. יד יצחק בן צבי ומכון וינגייט, עמ' 283-282.
- 11 סימון, ע' (1968). המחלקה להכשרה גופנית. בתוך: ע' גיל, שם, עמ' 9-12; אטיאש מ' (תש"ד). כנסת ישראל בארץ-ישראל ייסודה וארגונה, ירושלים: הוועד הלאומי, עמ' 187-190; בן-ישראל, ט', שם, עמ' 189-194.
- 12 בסוף העלייה החמישית (1939) היו בארץ-ישראל 472 אלף יהודים. ראו: נאור, מ', גלעדי, ד' (1990). ארץ ישראל במאה העשרים. תל-אביב: משרד הביטחון, עמ' 230.
- 13 ראה בהרחבה אצל בן ישראל ט', שם, עמ' 189-202.
- 14 המחלקה להכשרה גופנית, סקירה שנתית 1939/40, ארכיון וינגייט.
- 15 ראו: המחלקה להכשרה גופנית סקירה שנתית 1939/40, ארכיון וינגייט. ידיעון ארגון מורי ההתעמלות דצמבר 1940, תיק מאיר מרט, 5.08/11 ארכיון וינגייט. וכך: זמרי, א' (2008). אחרית דבר. הוצאת המחבר, עמ' 13-15. קורן, ד' (1995). הגדנ"ע מההגנה לצה"ל. תל-אביב: יד טבנקין, עמ' 53-54.
- 16 ראה סקירה שנתית של המחלקה להכשרה גופנית 1939/40, ארכיון וינגייט.
- 17 ישיבת הוועדה המצומצמת של המחלקה להכשרה גופנית ב-6 לאפריל 1944 ראו; ארכיון ציוני מרכזי תיק J1/3424. הנוסח המלא של המברק ראה גיל, ע', שם. עמ' 48.
- 18 מכתב חוזר של המחלקה להכשרה גופנית 10 לספטמבר 1944 ארכיון ציוני מרכזי תיק J1/3421. ראו גם את הדוח השנתי של קצנלסון להנהלת הוועד הלאומי ב-1 ביוני 1945 ארכיון ציוני מרכזי J1/3427 שבו נאמר כי "הקורס הזה מהווה התחלה של מכון קבוע ע"ש וינגייט".
- 19 אוטוביוגרפיה של חיים ויין ראו: ויין ח' (1984). סיפורו של אדם פשוט. תל אביב: הוצאת המחבר.
- 20 במקורות ישנן גרסאות שונות ביחס למספר הנרשמים והמסיימים. ויין, ח' ראשית דרכו של בית המדרש למורים לחינוך גופני, (1979) בתוך: זמרי, א' (עורך), זיכרונות מתקופת הבראשית, שם, עמ' 11, טוען כי נרשמו 43 חניכים וכולם התקבלו. ויין ח', לבטי הכשרת מורים לחינוך גופני-בעבר, בתוך: גיל, ע' (1968). שם, עמ' 27, טוען כי לקורס נרשמו כ-40 מועמדים. ח, ויין (מאי יוני 1970). ראשית הכשרת מורים לחינוך גופני בישראל, החינוך הגופני, עמ' 11-12, טוען כי לקורס הראשון פנו 60 מועמדים והחלו אותו 37 תלמידים. בדוח של מרכז ההדרכה של המחלקה להכשרה גופנית מ-9 במאי 1947, ארכיון וינגייט, 1.2/48 נאמר כי רק 34 סיימו קורס זה.
- 21 על הקורס הראשון ראה ויין, ח' שם, (כל המקורות שצוינו בהערה הקודמת) זמרי, א'

- (1979), זיכרונות מהקורס השנתי הראשון למורי ההתעמלות. בתוך: זמרי, שם, עמ' 31-35.
- 22 אצל זמרי, א' שם. עמ' 53 מובאים 43 שמות. בדוח המחלקה להכשרה גופנית מ-9 למאי 1947, שם נאמר כי התקבלו 43, אך רק 36 סיימו אותו בהצלחה.
- 23 על קורס החיילים המשוחררים ראו: ויין, ח' (1979). ראשית דרכו של בית המדרש למורים לחינוך גופני, בתוך: זמרי, שם. עמ' 15-16, בג, ב', (1979). בימים ההם בתוך זמרי, שם. עמ' 28-30, חרמון, ש' (1979). על בית המדרש למורי החינוך הגופני בראשיתו. בתוך: זמרי, שם. עמ' 40-41.
- 24 החינוך הגופני, (אפריל 1949) עמ' 19, גורן כידון (יוני 1949) עמ' 2, גורן כידון (אוגוסט ספטמבר 1949) עמ' 7.
- 25 ויין, שם. עמ' 16-20. זמרי, א' (1979). רב שיח עם בוגרי המחזור השלישי, זמרי, שם, עמ' 44-47.
- 26 זמרי, שם. תמונות המחזור הכוללות את מורי המדרשה ושמות הבוגרים של המחזורים הראשונים ראו זמרי, שם עמ' 53 ואילך.
- 27 ויין, שם, עמ' 18, וראה גם שם, עמ' 54-55.
- 28 ויין ח' (1968). הכשרת מורים לחינוך גופני-בעבר, בתוך: ע' גיל, שם, עמ' 27, מציין כי השם "מדרשה" במקום "קורס" ניתן רק לאחר ההכרה של משרד החינוך, אך בתמונות המחזור הרביעי שקדם לכן נקראת כבר המדרשה בשם זה, ראה זמרי, שם, עמ' 62.
- 29 ויין, ח' (1979). ראשית דרכו של בית המדרש למורים לחינוך גופני, בתוך: זמרי, שם, עמ' 18-20.
- 30 רסקין, ה' (מאי-יוני 1970). ההכשרה הדו-שנתית בתחילתה, החינוך הגופני, עמ' 17-18.
- 31 סקירה מקיפה במיוחד על השלבים השונים עד הקמת מכון וינגייט הנוכחי אצל בן ישראל, ט' (1994). מקורסי ה"שינון" למכון וינגייט: עיצוב מערכת הכשרת המורים והמדריכים לחינוך גופני במדינת ישראל. עבודה סמינריונית. אוניברסיטת בן גוריון (העבודה מצויה בארכיון וינגייט). ראו גם: בג, ב' (1968). וכך היה המעשה, בתוך: עמנואל ג', שם, עמ' 3-8. סימון ע' (1968). המחלקה להכשרה גופנית, בתוך: גיל, ע', שם, עמ' 11. ראו גם מכתבו של קצלנסון מ-23 ליולי 1945 לבן צבי ורמז בדבר גיוס כספים להקמת מכון וינגייט ומימוש העזבון של קלינבך. ארכיון ציוני מרכזי תיק J1/3427.
- 32 על המשא ומתן לרכישת האדמות בהרצלייה ראו חוזר של המחלקה להכשרה גופנית, מ-1 לפברואר 1944, ארכיון וינגייט, 1.2/25. תוכניות המקום ראו החינוך הגופני, יולי 1948.

- 33 ראה בן ישראל, שם, עמ' 32-33. בן עמי, ע' (1968). בטרם היות מכון וינגייט, אצל גיל, ע', שם, ע' 25-26 מתאר כיצד אדמות אלה הועברו מלכתחילה לידיים יהודיות.
- 34 ראה מכתביו של ברוך בג לעיתונות מ-28 ומ-29 לאוגוסט 1954, ארכיון וינגייט 101/4.
- 35 בן ישראל, שם, עמ' 36-49, בג ב' (1968). וכך היה המעשה בתוך: גיל, שם, עמ' 5. חלק מידידים אלה מונצחים כיום במכון: על שם צ'רלס כהנר שארגן את חוג הידידים בארצות הברית קרוי מגרש הכדורגל. יש לציין את הפסלת הידועה חנה אורלוב אחותו של צבי נשרי שתרמה פסל מיצירותיה.
- 36 בן ישראל, שם. עמ' 46.
- 37 סקירה שנתית של המחלקה להכשרה גופנית 1939/40, ארכיון וינגייט. דוח של המחלקה להכשרה גופנית 9 למאי 1947, ארכיון וינגייט 1.2/48.
- 38 דברי גיל ע' (מרץ 1953). החינוך הגופני, עמ' 8. מכתב ברוך בג ליצחק בן צבי ב-24 לינואר 1954 ומכתב ברוך בג ליעקב דורי ארכיון וינגייט, 104/4 על הנטיעות של תלמידי המכללה, רסקין, ה' שם.
- 39 על המשא ומתן ראה: בג, ב' (מאי-יוני 1970). המדרשה עוברת למכון, החינוך הגופני, עמ' 18-19, פנון, ר', (1994). לוית' את המכללה במשך 50 שנה, החינוך הגופני והספורט מ"ט 5 עמ' 34, פרוטוקול ועדת התיאום לענייני החינוך הגופני, מ-12 לאוגוסט, 1958 ארכיון וינגייט, 1.1/20.
- 40 כך בפירוש טוען בג, שם, עמ' 20.
- 41 ראו זיכרון דברים בנושא העברת המדרשה למכון מ-27 למרץ 1958, ארכיון וינגייט, 1.1/29 מכתב מברוך, בג לברתנרא, א' בדבר העברת המדרשה למכון וינגייט, 29 לאפריל 1958, זכרון דברים מה-26 ליוני 1958 בין משרד החינוך, ברוך בג וחיים ויין, הצעה להעברת המדרשה בתשי"ט מ-14 לאפריל 1958, ארכיון וינגייט 1.1/20.
- 42 זיכרון דברים מהפגישה בין אלוף בג וויין מ-25 לספטמבר 1958, ארכיון וינגייט 1.1/20.
- 43 תקנון השימוש במתקנים השונים מה-8 ליוני 1959, ארכיון וינגייט, 5.17/9.
- 44 ראה הזמנה לטקס שנשלחה מהנהלת המכון לחבר הנאמנים ב-15 ליוני 1959. ארכיון וינגייט 1.01/140.
- 45 המחזור שסיים בשנת 1961 מנה כבר 112 תלמידים כפול מהמחזור שקדם לו. ראה: וגנר א' (מאי-יוני, 1970) המדרשה בשנים 1961-1968, החינוך הגופני, עמ' 23.